

СЛОВНИК ХУДОЖНЬО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті запропонована концепція укладання словника художньо-виражальних засобів української поезії 60-х років ХХ століття. Дослідник визначає, що найбільш доцільно на рівні макроструктури словника виокремити такі складники: передмова, правила користування словником, корпус словника і додатковий довідковий апарат (алфавітний покажчик реєстрових слів, бібліографічний покажчик, глосарій термінів, перелік фактичних джерел словника). Корпус словника складається з таких блоків: анномінація, антитеза, епітет, метафора, оксиморон, поліптон, порівняння. Словникова стаття в кожному з виокремлених блоків містить заголовну одиницю і масив контекстів.

Ключові слова: словник художньо-виражальних засобів, макроструктура словника, словникова стаття, анномінація, антитеза, епітет, метафора, оксиморон, поліптон, порівняння.

Telezhkina O. O. A dictionary of artistic and expressive means of Ukrainian poetry of the 60s of 20th century. *The poetic word has long attracted the attention of researchers. However, despite a large number of diverse scientific researches, the problem of lexicographic description of figurative means presented in the works of a particular artist or writer generation remains unresolved. In this connection, it is actual to create the dictionary of artistic and expressive means of Ukrainian poetry of the 60s of 20th century as most significant one during the Soviet totalitarian regime.*

We aim to determine the principles for the creation of a dictionary of artistic and expressive means embodied in the material of Ukrainian poetry of the 1960s. To achieve the stated goal, one must accomplish the following tasks: to develop a structure of an entry and organization of the dictionary; form a system of comments; establish the principles of quoting; outline the features of the graphic design of the dictionary; identify possible areas of use of this lexicographic work.

In the paper, the researcher determines that at the level of the macrostructure of the dictionary, there are the following components: preface, rules for using the dictionary, dictionary body and additional references (alphabetic index of registry words, bibliographic index, glossary of terms, list of actual sources of the dictionary). The dictionary body consists of the following blocks (in each block, the registry words are given in alphabetical order): annomination, antithesis, epithet, metaphor, oxymoron, polyptoton, comparison (the thematic groups are given in alphabetical order of their names placement). Such a presentation of the analyzed material is explained by the fact that the mentioned artistic and expressive means are widely represented in the studied poetic writings, and their study will make it possible to comprehend the depth of the aesthetic world of every artist, in particular, and the literary movement in general. The dictionary article in each of the separated blocks contains a header unit and an array of contexts.

Key words: dictionary of artistic and expressive means, macrostructure of the dictionary, entry, annomination, antithesis, epithet, metaphor, oxymoron, polyptoton, comparison.

У вітчизняній мовознавчій науці останнім часом дедалі більшої актуальності набуває проблеми авторської лексикографії, яка тривалий час в українській лінгвістиці перебувала на периферії наукових досліджень, а подеколи навіть не виокремлювалася як самостійна галузь словникарства. Створення словників мови письменників – важлива ланка дослідницької роботи, оскільки такі лексикографічні праці дають цінну інформацію не лише про особливості індивідуального авторського слововживання,

а й містять важливий матеріал для вивчення історії літературної мови на певному етапі її розвитку.

До теоретичного розроблення проблем авторського словникарства зверталися як зарубіжні (Т. Воронова, І. Галуза, І. Курносова, А. Міхневич, О. Орешонкова, Н. Павловська, Д. Черашня, Л. Шестакова, Н. Saugill, К. Görski, К. Handke, S. Hrabec, Т. Korpysz, А. Kozłowska, Е. Le Comte, Т. Skubalanka та ін.), так і вітчизняні дослідники (С. Бук, Г. Вокальчук, П. Гриценко, Н. Дарчук, В. Калашник, М. Лесюк, В. Перебийніс, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, О. Тараненко, Т. Цимбалюк-Скопненко та ін.).

Найвні в українській письменницькій лексикографії праці здебільшого належать до тлумачних («Словник мови Шевченка» (Київ, 1964), «Словник творів Г. Квітки-Основ'яненка» (Харків, 1978–1979), «Художнє слово Василя Стефаника» (Львів, 1972), «Словник поетичної мови Василя Стуса» (Київ, 2003) та ін.), частотних («Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського: Покажчик слововживання» (Харків, 1955), «Словопокажчик драматичних творів Лесі Українки» (Київ, 1961), «Лексика мови Архипа Тесленка» (Харків, 1970) та ін.), конкордансів («Конкорданс поетичних творів Тараса Шевченка» (Торонто, 2001), онлайн-конкорданс роману Івана Франка «Перехресні стежки», онлайн-конкорданс повного зібрання творів Григорія Сковороди) та ін.

В українській авторській лексикографії спостерігаються активні процеси, що виявляються насамперед у формуванні внутрішньогалузевих дослідних напрямів, зокрема: авторська неографія, діалектна авторська лексикографія, тлумачне письменницьке словникарство, авторська інтернет-лексикографія та ін. Однак залишаються нерозв'язаними ще багато завдань, як-от: залучення до опису різнорівневих концептуально значущих одиниць мови автора; створення інтегральних словників як одного автора, так і представників певного літературного напрямку чи школи та ін.

Поетичне слово вже тривалий час привертає увагу дослідників. Однак, незважаючи на значну кількість різнопланових наукових розвідок, дотепер залишається нерозв'язаною проблема лексикографічного опису образних засобів, представлених у творах того чи того митця або ж письменницької генерації чи угруповання. У зв'язку з цим бачиться актуальним створення словника художньо-виражальних засобів української поезії 60-х років ХХ століття як найбільш знакової за часів радянського тоталітарного режиму.

Мета нашої розвідки – визначити принципи створення словника художньо-виражальних засобів, укладеного на матеріалі української поезії 60-х років ХХ століття. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі завдання: виробити структуру словникової статті й організації словника; сформувати систему коментарів; встановити принципи цитування; окреслити риси графічного оформлення словника; виявити можливі сфери використання розглядуваної лексикографічної праці.

Джерельну базу пропонованого словника складають віршові твори представників руху «шістдесятництва», розміщені у збірках, опублікованих у відповідний період: Д. Павличко «Любов і ненависть» (1953), «Моя земля» (1955), «Концерт у царя» (1958), «Чорна нитка» (1958), «Правда кличе»

(1958), «Бистрина» (1959), «Днина» (1960), «На чатах» (1961), «Жест Нерона» (1961), «Пальмова віть» (1962), «Гранослов» (1968), Л. Костенко «Проміння землі», «Мандрівки серця» (1961), «Поезії» (1969), І. Драч «Соняшник» (1962), «Протуберанці серця» (1965), «Дихаю Ленінім» (1965), «Балади буднів» (1967), М. Вінграновський «Атомні прелюди» (1962), «Сто поезій» (1967), В. Симоненко «Тиша і грім» (1962), Б. Олійник «Б'ють у крицю ковалі» (1962), «Вибір» (1965), «Коло» (1968), В. Голобородько «Летюче віконце» (1963), Б. Мамайсур «Чи буде шторм?» (1963), В. Боровий «Розмова з флейтою» (1964), «Жито життя» (1967), «Зелений парус літа» (1968), І. Низовий «Народжуються квіти» (1964), І. Жиленко «Соло на сольфі» (1965), В. Стус «Круговерть» (1965), М. Воробйов «Букініст» (1966), «Без кори» (1967), І. Калинець «Вогонь Купала» (1966), «Відчинення вертепу» (1967), «Коронування опудала» (1969), Т. Мельничук «Несімо любов планеті» (1967), Г. Чубай «Постать голосу» (1968), «Вертеп» (1968), «Відшукування причетного» (1969), «Плач Єремії» (1969), М. Холодний «Крик з могили» (1969), «Сутеніє в душі» (1969). Збірки Д. Павличка і Л. Костенко, видрукувані у 50-х роках, також вважаємо за необхідне внести до досліджуваного масиву поетичних текстів, оскільки їм притаманні ті самі естетичні характеристики, що й творам наступного десятиліття.

Визначимо класифікаційні ознаки розглядуваної лексикографічної праці:

- за характером наведених відомостей – лінгвістичний;
- за кількістю описуваних авторів – зведений;
- за основним об'єктом опису – стилістичний;
- за основною метою опису – реєстраційний;
- за обсягом описуваного матеріалу – повний;
- за одиницею опису – із заголовною одиницею, що дорівнює слову;
- за розміщенням заголовних одиниць – алфавітний;
- за кількістю мов – одномовний;
- за часовою перспективою – історичний (діахронний);
- за функцією і адресатом – науково-описової спрямованості.

На рівні макроструктури словника виокремлюємо такі складники: передмова, правила користування словником, корпус словника і додатковий довідковий апарат (алфавітний показник реєстрових слів, бібліографічний показник, глосарій термінів, перелік фактичних джерел словника). Корпус словника складається з таких блоків (усередині кожного блоку реєстрові слова подаються за алфавітом): анномінація, антитеза, епітет, метафора, оксиморон, поліптотон, порівняння (тематичні групи подаються відповідно до алфавітного порядку розміщення їхніх назв). Така презентація аналізованого матеріалу пояснюється тим, що названі художньо-виражальні засоби широко представлені в досліджуваних поетичних творах, і їхнє вивчення уможливить осягнення глибини естетичного світобачення кожного митця зокрема й літературного руху в цілому.

Словникова стаття в кожному з виокремлених блоків містить заголовну одиницю і масив контекстів.

Пояснювана частина: заголовна одиниця – слово, що виступає в образному словосполученні головним, подане в початковій формі (незалежно від його частининомовної належності); при сурядному зв'язку слів у словосполученні – те слово, що стоїть першим в аналізованому художньому засобі.

Пояснювальна частина: цитати з аналізованих творів, наведені згідно з алфавітним розміщенням їхніх авторів (якщо спостерігається вживання у різних поетів).

Наведемо приклади словникових статей у кожному тематичному блоці.

Аннотація

жити	В. Симоненко	<i>І хочеться так любити, / Щоб навіть каміння байдуже / Захотіло ожити / І жити! [13, с. 18]</i>
кропило	І. Калинець	<i>Спить моєї доні рожевий возик, / засотаний смарагдовим царством кропу, / забризканий зернами сонячної бронзи / і кропилом дощу покроплений [7, с. 41].</i>
постелити	М. Холодний	<i>Постелю постеленьку як сніг [16, с. 29].</i>
світ	В. Боровий	<i>Єдиним марили вони – / Своїми трудними руками / Світ світлий вирвати з війни [1, с. 18].</i>

Антитеза

вмирати	В. Симоненко	<i>Коли мечами злоба небо крає / І крушить твою вроду вікову, / Я тоді з твоїм ім'ям вмираю / І в твоєму імені живу [14, с. 66].</i>
гроза	Л. Костенко	<i>Тишиною гроза починалась... [9, с. 8].</i>
денно	І. Драч	<i>Та в серці цей каторжник, чорт в синцях, / Денно і нічно мне глину й залізо [5, с. 50].</i>
життя	В. Боровий	<i>Життя і смерть схрестились на орбіті / Планети – многотрудної Землі [1, с. 11].</i>
сміятися	В. Стус	<i>Й одразу входжу в роль / загравши навпаки: мені б сміятись – /я плачу [15, с. 11].</i>

Епітет

вечір	Д. Павличко	<i>Я пам'ятаю. В пізній вечір, / В кімнаті темній, в тишині / Я клявсь тобі [12, с. 64].</i>
	В. Симоненко	<i>Ну чим я себе розважу? / Мені не пробачиш ти, / Що я в вечори оранжеві / Тебе не зумів знайти [13, с. 49].</i>
		<i>Осіnnий вечір морозом дихав, / У небі місяць, немов п'ятак... [13, с. 80].</i>
		<i>Зимовий вечір, / Закуривши люльку, / Розсипав зорі [13, с. 80].</i>
очі	В. Боровий	<i>Земля лягала на ласкаві руки, / А смуnні очі пойняла нітьма [1, с. 20].</i>
		<i>Над ним [над морем – О. Т.], як мати, дивиться земля / Локаторів безсонними очима [2, с. 30].</i>
		<i>Тяжко в очі ясні набирати / Непорушної тиші-нітьми... [3, с. 3].</i>
		<i>І синь очей дівочих – теж вони [хмари – О. Т.] [3, с. 13].</i>
		<i>Хіба ж я стріну осінь, як біду, / А старість – як усіх надії межу, / І вже безтямні очі підведу / На парость буйчу – молодість чужу?! [3, с. 82].</i>

	І. Калинець	<i>І я приник, і я затих, / і чув крізь землю очі зимні</i> [7, с. 36].
	Л. Костенко	<i>Бо у тебе очі хисткі</i> [9, с. 48].
	Д. Павличко	<i>А дуби між собою шептали / Про замріяні очі твої</i> [11, с. 38].
самотність	І. Жиленко	<i>Коли непримиренна і незгодна / бреде самотність від стола до ліжка</i> [6, с. 21].

Метафора

вечір	Л. Костенко	<i>Вечори приходять з-за поля, / розстилають смугасті рядна</i> [9, с. 52].
	В. Симоненко	<i>Вечір перли вам до ніг казкові / Буде сипать росами на діл</i> [13, с. 47].
		<i>Тихо вечір тумани пряде, / І не чути й не видно нікого</i> [13, с. 63].
		<i>Подивилась, не сказала й слова. / Падав вечір на луги, ліси...</i> [13, с. 67].
		<i>І сіяв вечір густу полову / На пережовклу суху траву</i> [13, с. 80].
		<i>Хилиталася темінь патлата, / Вечір важко ліз через тин...</i> [13, с. 123].
вітер	І. Калинець	<i>Вітер загойть рани</i> [7, с. 17].
самотність	І. Жиленко	<i>А у моїй покинутій кімнаті / самотність порядкує залюбки</i> [6, с. 21].

Оксиморон

галас	Л. Костенко	<i>Безголосим властивий галас</i> [9, с. 8].
задихатися	М. Холодний	<i>І просилась у воду риба / що задихалась повітрям</i> [16, с. 57].
оглухнути	Д. Павличко	<i>Я мушу почути пісню, / Щоб не оглухнути з тиші</i> [10, с. 259].
провина	І. Драч	<i>Стань! Провина безневинна / Крила над тобою розпростерла</i> [5, с. 51].
смуток	Л. Костенко	<i>Мене веселий смуток заарканисть. / Я задивлюсь на дівчину чужу</i> [8, с. 164].

Поліптон

війн	Л. Костенко	<i>Різні бувають естафети. / Воїни війнам передають багнети</i> [8, с. 161].
жити	В. Симоненко	<i>Виродки – підтвердження суворе, / Що живеш і жити-меш повік</i> [14, с. 53].
край	В. Голобородько	<i>Сизими хвилями жито / Розходиться з краю в край</i> [4, с. 6].
пам'ять	Г. Чубай	<i>І над ажурні вишукані русла, / де вже давно не бігає вода, / скорботна пам'ять пам'яті зависла, / згубивши слід останнього гнізда</i> [17, с. 28].
поет	Л. Костенко	<i>Різні бувають естафети. / Передають поетам поети <...> / Свободу духу і правду слова</i> [8, с. 161].

Порівняння

(порівняльні конструкції виділяються за суб'єктом порівняння)

душа	В. Боровий	<i>Моя ж душа – бентежний спів і плач – / Кров серця...</i> [3, с. 5].
	Л. Костенко	<i>Одна душа – як скрипка, / А друга – як литавра</i> [8, с. 168].
	В. Симоненко	<i>Спади мені дощем на груди, / Пустелю-душу ороси – / Я стану жить</i> [13, с. 45]. <i>І ти ясна, і я прозорий, / І душі наші, мов пісні</i> [13, с. 45].
пшениця	В. Голобородько	<i>Пшениці, як ліс, на ниві. / Ми таких іще не знали!..</i> [4, с. 4].
усміх	В. Боровий	<i>Березень ходить – брід перебродить. / Усміх ласкавий, мов очі дитини</i> [3, с. 34].

Укладання такого словника дасть змогу не лише виокремити й зареєструвати ті чи ті художньо-виражальні засоби в поетичних творах певного митця, але й стане джерелом інформації для подальших наукових розвідок, зокрема, для:

- визначення частоти вживання певного образного засобу і здійснення порівняльного аналізу його частотності в різних авторів;
- з'ясування загальної частоти вживання відповідного реєстрового слова в поетичних творах досліджуваного періоду і його частотної представленості в кожного автора окремо;
- окреслення характеристик використання тієї самої лексичної одиниці як основи для створення різних мовно-художніх засобів;
- здійснення порівняльного аналізу щодо вияву образних означень чи порівнянь до того самого іменника (як у різних митців, так і в межах творів одного поета);
- визначення особливостей образного втілення тієї самої філософської категорії за допомогою різних частин мови різними виражальними засобами;
- створення інтегрального електронного словника мови української поезії 60-х років ХХ століття.

Отже, підготовка зведених словників уможливить виявлення загальних рис певної літературної течії, на пряму чи літературної епохи, з'ясування загальнохудожніх та індивідуальних ознак слововживання поетів, що дасть матеріал не лише для визначення особливостей мовотворчості окремого автора, а й розвитку мови в цілому в той чи той досліджуваний період.

Логічним продовженням розпочатого дослідження стане розроблення концепції інтегрального електронного словника мови української поезії 60-х років ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боровий В.** Жито життя. Київ: Радянський письменник, 1967. 56 с. 2. **Боровий В.** Зелений парус літа. Харків: Прапор, 1968. 68 с. 3. **Боровий В.** Розмова з флейтою. Київ: Молодь, 1964. 107 с. 4. **Голобородько В.** Летюче віконце. Вибрані поезії. Київ: Український письменник, 2005. 463 с. 5. **Драч І.** Соняшник. Поезії 1960 – 1970 років. Харків: Фоліо, 2016. 416 с. 6. **Жиленко І.** Євангеліє від ластівки. Київ: пульсари, 2006. 486 с. 7. **Калинець І.** Зібрання творів: у 2 т. Т. 1: Пробуджена муза. Київ: Факт, 2004. 416 с. 8. **Костенко Л.** Поезії. Балтимор – Париж – Торонто: Смолоскип, 1969. 358 с. 9. **Костенко Л.** Проміння землі. Київ: Молодь, 1957. 287 с. 10. **Павличко Д. В.** Твори: у 10 т. Т. 1.: Поезія 1950 – 1988. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. 512 с. 11. **Павличко Д.** Любов і ненависть. Київ: Молодь, 1953. 64 с. 12. **Павличко Д.** Спочатку. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. 128 с. 13. **Симоненко В.** Вибране. Київ: Школа, 2008. 253 с. 14. **Симоненко В.** Народ мій завжди буде. Київ: Веселка, 1990. 160 с. 15. **Стус В.** Твори: у 4т., 6 кн. Т. 1, кн. 1: Зимові дерева. Веселий цвинтар. Круговерть. Львів: Просвіта, 1994. 431 с. 16. **Холодний М.** Дорога до матері. Київ: Український письменник, 1993. 205 с. 17. **Чубай Г.** Плач Єремії. Львів: Кальварія, 1998. 320 с.

Тележкіна Олеся Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства; доцент кафедри українознавства та латинської мови, Національний фармацевтичний університет, вул. Пушкінська, 53, м. Харків, 61002, Україна.

Tel.: +38-050 140 30 30

E-mail: o_tele_o@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

Telezhkina Olesya Olexandrivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian language and the Latin language, National University of Pharmacy, Pushkinska Str., 53, Kharkiv, 61002, Ukraine